

Gravkapellet vid Björkviks kyrkogård

Björkviks kyrka 1:1, Björkviks socken, Katrineholms kommun, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Invändig och utvändig renovering

2021-10-21

Gravkapellet vid Björkviks kyrkogård

Björkviks kyrka 1:1, Björkviks socken, Katrineholms kommun, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Invändig och utvändig renovering

Rapport 2021:4

© 2021 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

studierummet@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: Anton Blomgren, antikvarie

Omslagsbild: Gravkapellet vid Björkviks kyrkogård, SLM D2021-0427.

Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum

Diarienummer: KN-SLM18-0204

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2021

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Antikvarisk medverkan	7
Sammanfattning av utfört arbete	7
Historik och beskrivning av gravkapellet	8
Exteriör	8
Interiör	8
Historik med relevans för ärendet	10
Gravkapellets skick före åtgärder	11
Genomförda arbeten	15
El och väglampor	15
Innerväggar	15
Innertak och takstolar	15
Fönster	15
Markarbeten	17
Fasader och sockel	17
Yttertak	19
Golv och kistgrav	21
Utvändig ramp	21
Antikvariska iakttagelser	21
Antikvarisk bedömning av utförda arbeten	22
Projektrelaterad information	25
Källförteckning	27

Karta över Björkvik med kyrkogården centrerad i bildens mitt. Kartan är skapad i Lantmäteriets webbtjänst Kartutskrift.

Inledning

Bakgrund

Björkviks församling inkom 2017-01-31 med ansökan om tillstånd till ändring av kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. Kulturmiljölagen (1988:950). Ansökan gällde in- och utvändigt ändring av gravkapellet vid Björkviks nya kyrkogård. Till ansökan bifogades en projektbeskrivning, Fredrikssons arkitektkontor, daterad 2016-10-24.

Länsstyrelsen beviljade tillstånd till renovering av gravkapellet 2018-02-07.

Antikvarisk medverkan

I ansökan till Länsstyrelsen angavs Mats Fredriksson, Fredriksson Arkitektkontor AB som antikvarisk medverkan. Denne blev dock förhindrad att fullfölja uppdraget, varför rollen som antikvarisk medverkande i stället tillföll Anton Blomgren, Sörmlands museum.

Startmöte hölls den 11 december 2018. Arbetet har följts upp genom 13 platsbesök, samt via e-post och telefon. Antikvarisk slutbesiktning genomfördes 8 juni 2021.

Sammanfattning av utfört arbete

- Fasaderna och sockeln har slätputsats och avfärgats med kalkfärg respektive silikatfärg
- Taket har målats om
- Marken har dränerats, nya dräneringsrör har lagts
- Fönstren har renoverats
- Trägolvet har tagits bort
- Cementgolvet har behandlats med vattenglas
- Innertaket har målats om
- Innerväggarna har slätputsats och avfärgats med kalkfärg
- Ny golvlucka till kistgraven har tillverkats

Historik och beskrivning av gravkapellet

Exteriör

Gravkapellet ligger söder om kyrkan i mitten av kyrkogården. Kapellet är utformat i nygotisk stil med spetsbågiga fönster och strävpelare. Fasaderna är slätputsade och vita med ljusgrå sockel. Sadeltaket är täckt med svartmålad plåt i skivformat. Ingången på kapellets norrgavel utgörs av en brunmålad pardörr med kors och stjärnor.

Interiör

Kapellets interiör präglas av ljuset från de blyspröjsade fönstren och de slätputsade väggarna i bruna kulörer som skiljs åt av en röd tunn bård i ögonhöjd. Golvet är av ofärgad vattenglasbehandlad cement. Innertaket av beige pärlspontpanel är öppet tillnock och blottar de dekorativt snidade takstolarna. Fönsterrutorna är vattrade och skiljs av diagonalt ställd blyspröjs med en tvärpost av järn. På väggarna sitter elektriska vägg-ljusstakar med mässingsarmar.

Bild 1. Gravkapellets nordvästra fasader. Bilden är tagen efter avslutad renovering. SLM D2021-0428.

Bild 2. Interiör, vy mot söder. Bilden är tagen efter avslutad renovering SLM D2021-0429.

Bild 3. Interiör, vy mot norr. Bilden är tagen efter avslutad renovering SLM D2021-0430.

Historik med relevans för ärendet

Gravkapellet både uppfördes och renoverades samtidigt som den nya kyrkan. På så vis speglar de respektive byggnaderna varandras förändring och gestaltungsutveckling.

Björkviks gamla kyrka förstördes vid en brand år 1869. En ny kyrka som ritades av Per Ulrik Stenhammar uppfördes på 1870-talet. År 1900 förstördes den nyuppförda kyrkan vid en brand. Den nuvarande kyrkan i nygotisk stil återuppfördes år 1902 och fick i stort sett samma utseende som den föregående.

Kyrkan genomgick en omfattande renovering 1964-65 då interiören omdanades kraftigt, bland annat byggdes bänkinredningen om kraftigt och vävtäckningen av innertaket förnyades. Väven hade satts upp några år tidigare. Under perioden 2005-2007 har kyrkan renoverats varigenom mycket av kyrkans interiör har återskapats. Bänkinredningen återställdes, det ursprungliga innertaket togs fram och hela inredningen målades om.

Gravkapellet uppfördes 1903. Dess arkitekt är inte känd. Eftersom det har tydliga likheter med den samtidigt uppförda kyrkan är det troligt att byggnaderna har samma upphovsman.

Under 1960-talet genomfördes en invändig renovering. Då lades ett trägolv med glasfiberisolerings över betonggolvet och kistgraven, som upphörde att användas. 1985 kläddes väggarna med glasfiberväv som målades med vit akrylfärg. Taket målades med linoljefärg i en ljusblå kulör.

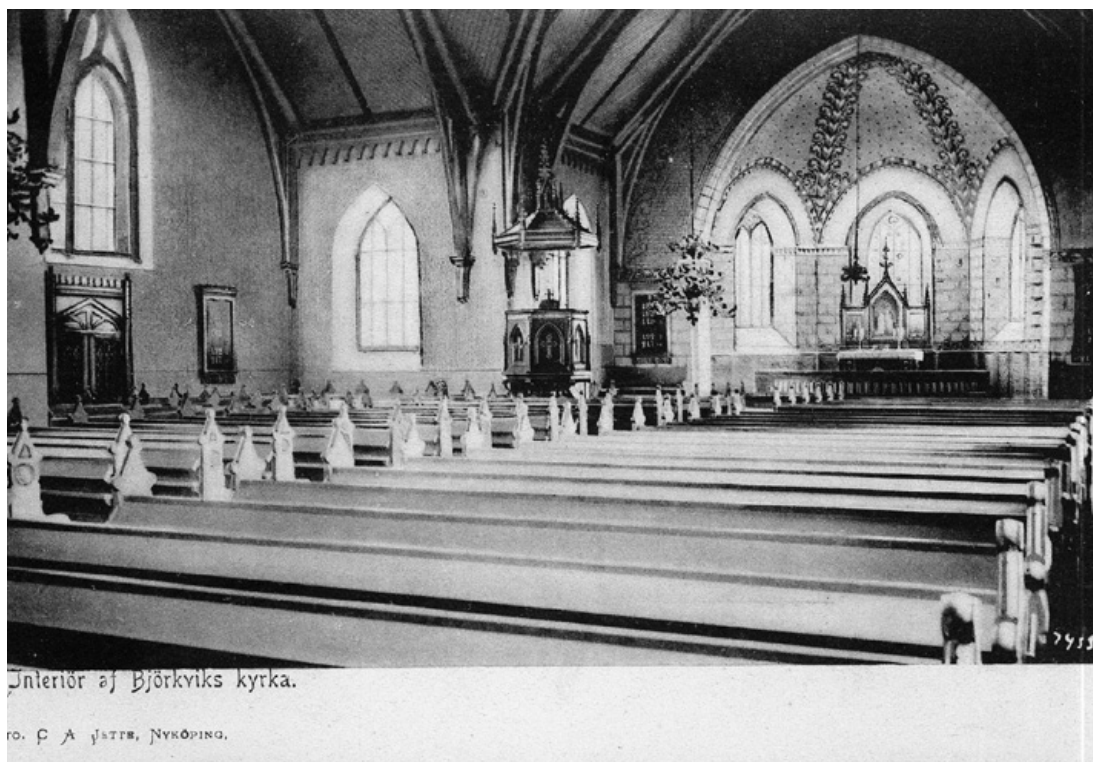

Bild 4. Interiör från Björkviks nya kyrka omkring 1910. SLM P06-01.

Gravkapelletts skick före åtgärder

Markförhållanden

Enligt församlingen var marken runt gravkapellet tidvis omgiven av stående vatten, särskilt under våren och under perioder med stora nederbördsmängder. Det fanns ingen dränering, stenkista eller annan lösning för att hantera dessa vattenmängder.

Fasader och sockel

Sockeln av cement var delvis mycket sprucken. Färgen var troligtvis av organisk typ och flagnade från underlaget. Kulören var ljust grå med svagt blå ton. Fasaderna var slätputsade med cementhaltigt bruk med avfärgning i vit kulör. Mindre puts- och färgbortfall förekom, framför allt på strävpelarna åt söder. Under den bortfallna ytputsen syntes tidigare färgskikt i varm ljus brunröd kulör.

Yttertak och plåttäckningar

Gravkapelletts yttertak, solbänkar och plåttäckningar på strävpelare lades om 1985 med plastisolbelagd plåt i skivformat. Nästan alla plåtar hade kraftigt avflagnad plastisolbeläggning. Endast ett fåtal plåtar som inte var lika exponerade mot solen var i relativt gott skick. Själva plåten var dock i gott skick, utan större rostangrepp.

Golv och kistgrav

Trägolvet med isolering avlägsnades redan innan museet erbjöds rollen som antikvarisk medverkande, och har därför inte dokumenterats. Vid startmötet var cementgolvet helt men med mindre sprickor. Kistgraven var igensatt med cementbruk.

Bild 5. Gravkapellet innan påbörjad renovering. SLM D2021-0431.

Bild 6. Entrédörrarna innan renovering. SLM D2021-0432.

Bild 7. Östra fasaden innan påbörjad renovering. SLM D2021-0433.

Bild 8. Interiör innan påbörjad renovering. SLM D2021-0434.

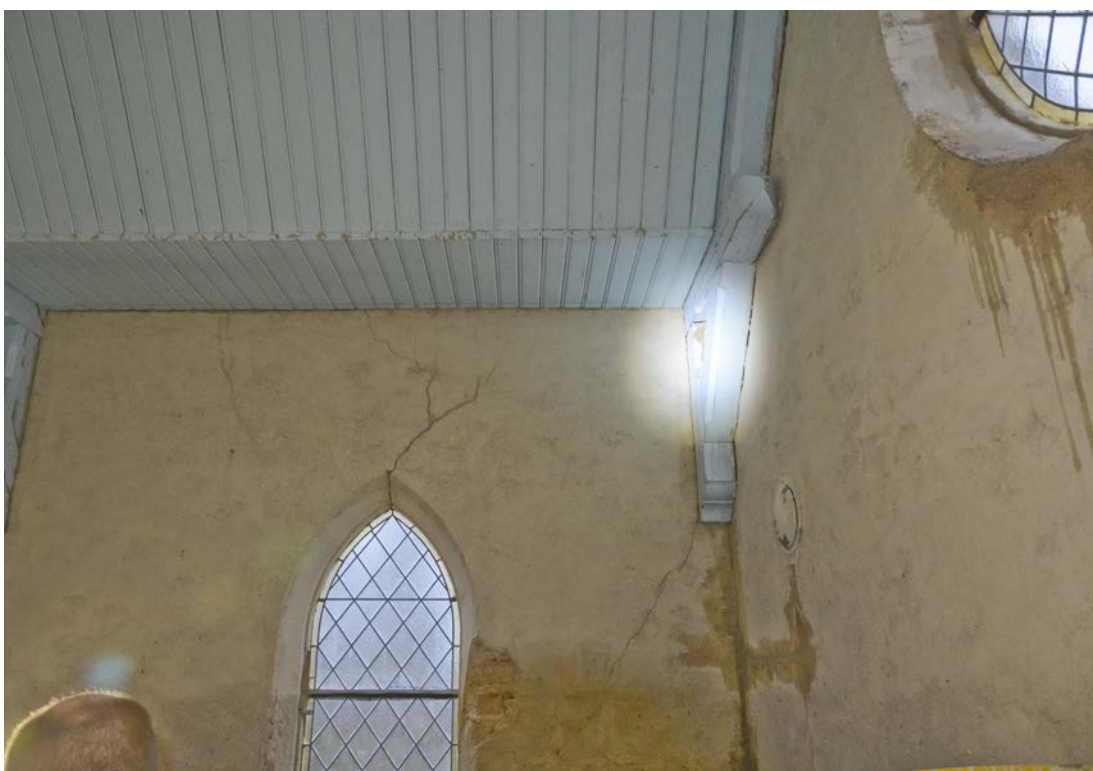

Bild 9. Interiör innan påbörjad renovering. SLM D2021-0435.

Innerväggar

Vid startmötet hade både den målade glasfiberväven och det mesta av den ursprungliga kalkfärgen redan avlägsnats. Mindre ytor av kalkfärgen var dock bevarade och kunde jämföras med kulörlikare. Ytputsen var delvis mycket sprucken, framför allt på väggen mot söder och vid fönsternischerna.

Innertak och takstolar

Innertaket och takstolarna var målade med ljusblå linolfärg som punktvís var kraftigt avflagnad.

Dörrar

Pardörrens insida var målad med vit oljefärg. Pardörrens utsida var målad med oljefärg i brunröd kulör. Dörrfodren var målade i en mörkbrun kulör.

Fönster

Blyspröjsen var något oxiderade. Fönstrens bågar och tvärposter av järn var ytligt rostangripna. Fönsterkittet var punktvís bortfallet. Det runda fönstret mot söder hade sjunkit inåt mot rummet till följd av avsaknad av stabiliserande stomjärn.

El och vägglampor

El fanns indraget och fungerande, men kablar och kontakter var gamla och behövde bytas ut.

Genomförda arbeten

Både de ut- och invändiga åtgärderna utfördes parallellt under en relativt lång tidsperiod och av olika entreprenörer. För att redogörelsen ska bli så begriplig som möjligt redovisas åtgärderna huvudsakligen i kronologisk ordning.

El och vägglampor

Vägglampor och elkablar togs bort från innerväggarna och renoverades med hänvisning till elsäkerheten. Nya väggkablar drogs. Lamporna monterades tillbaka efter att renoveringen av innerväggarna var avslutad. För att kunna erhålla en bättre och mer anpassad ljussättning installerades dimmerfunktion. Kablarna målades över med linoljefärg i kulör lika omgivande ytor.

På en av takbjälkarna spikades en strömkabel för att förbereda ditsättning av en ljuskrona som tidigare förvarats på kyrkans vind. Församlingen motiverade ljuskronan med att det under vinterhalvåret behövs fler ljuskällor. Eftersom kapellet aldrig haft en ljuskrona utgjorde denna ett nytillskott som måste beviljas tillstånd enligt Kulturmiljölagen. Varken ärendehandläggaren på Länsstyrelsen eller jag som antikvarisk medverkande hade dock något att invända mot detta, eftersom vi båda ansåg att ljuskronan både var väl anpassad till kapellets rum och stil samt fyllde ett viktigt syfte.

Innerväggar

Glasfiberväven på väggarna togs bort. Ytputsen slipades med slipmaskin. Ny ytputs (luft-hårdnande kalkbruk) påfördes, slätputsades och avfärgades med luftkalkfärg i kulörer som liknande de ursprungliga väggytorna vilka jämförts med kulörlikaren Kalkfärg 90.

Fönsterbänkarna som är putsade med cementbruk åtgärdades ej.

Innertak och takstolar

De äldre färgskikten på innertakets pärlspontpanel och takstolarna jämfördes på plats med linoljefärgslikare. Det yttersta färgskiktet i ljusblå kulör skrapades bort. Tak och takstolar målades med linoljefärg i två strykningar i kulör enligt anvisning.

Fönster

Oxideringen på blyspröjsen avlägsnades med stålull. Tvärposten skrapades ren från rost och målades med grundfärg (rostskyddsfärg) och täckfärg (linoljefärg) i svart kulör. Rundfönstret på södra gaveln kompletterades med en invändig rundstav i järn som förhindrar att själva rutorna och blyspröjsen buktar inåt. Samtliga fönster kittades om med linoljekitt nedtill mot fönsterplåtarna.

Bild 10. Pågående renovering av slätputs på innerväggar, målning av innertak och nya kabeldragningar. SLM D2021-0436.

Bild 11. Målning av innertaket. SLM D2021-0437.

Markarbeten

Enligt det ursprungliga åtgärdsförslaget skulle en stenkista grävas ca fem meter sydost om gravkapellet. Vid startmötet påpekade församlingen att den föreslagna placeringen skulle inkräkta på några äldre gravar. Dessutom skulle vattnet inte ledas bort från platsen i tillräcklig utsträckning, menade de. Därför förslög församlingen själva att man istället skulle lägga dräneringsrör från kyrkans kor, runt gravkapellets östra och södra fasader och därefter i västlig riktning mot grusgången, för att slutligen ledas söderut längs med den sluttande marken. Inga gravar eller andra kulturhistoriskt värdefulla anläggningar, träd eller dylikt skulle påverkas. Länsstyrelsen godkände förslaget 2019-03-15 inom ramen för gällande beslut.

Fasader och sockel

Större sprickor och bomputs i fasaden högs upp. Fina sprickor fylldes med hydrauliskt kalkbruk NHL 2 0-1 mm. Större sprickor/lagningar fylldes med hydrauliskt kalkbruk NHL 3,5 0-4 mm. Fasadsockelns sprickor och bomputs högs upp med hammare. Därpå avlägsnades all lös puts med hjälp av högtryckstvätt. Ojämnheter lagades med Weber A-bruk. Ny ytputs i form av hydrauliskt kalkbruk NHL 2 - 0-1 mm påfördes.

Avfärgning utfördes med kalkkvast vått i vått i flera lager med fabriksblandad kalkfärg.

Bild 12. Karta över Björkviks kyrkogård som använts som underlag till ritning över ny dränering från kyrkans södra del förbi gravkapellets östra och södra fasader och vidare mot kyrkogårdens västra del. SLM D2021-0438.

Bild 13. Plåttaket innan renovering. SLM D2021-0439.

Bild 14. Plåttaket efter avslutad renovering. SLM D2021-0440.

Bild 14. Pågående avfärgning av innerväggarna. SLM D2021-0441.

Yttertak

Bakgrund

Enligt den ursprungliga projektbeskrivningen från 2017 skulle renoveringen av gravkapellets plåttak användas till att prova olika färgsystem på respektive takfall, i syfte att utvärdera färgsystemen inför den kommande renoveringen av kyrkans plåttak. De angivna färgsystemen var Ottosson järnmönja och linoljefärg, respektive Wibro rostskyddsfärg i två strykningar.

Församlingen ville dock inte ta risken att måla med de föreslagna färgsystemen, som de befarade inte var tillräckligt hållbara över tid. Som ytterligare skäl angav församlingen att det skulle ta för lång tid att invänta resultatet av provmålningen, eftersom de avsåg att måla om kyrkans tak inom bara några få år. Visserligen angav projektbeskrivningen att utvärderingen av färgsystemen skulle göras inom två år. Detta är dock en relativt kort tidsperiod, som sannolikt inte alls hade räckt för att utvärdera färgsystemens hållbarhet under en längre tid. Dessutom påpekade församlingen att plåttaket är från 1985 och därför inte rimligtvis kan tillmätas något särskilt kulturhistoriskt värde, varför det heller inte kunde anses vara nödvändigt att måla det med traditionella färgtyper som exempelvis järnmönja och linoljefärg.

För att få klarhet i frågan om vilka färgsystem som kunde anses vara lämpliga på det aktuella underlaget kontaktades flera experter i ämnet och återförsäljare av specifika fabrikat. Flera av dem intygade att såväl plastisolbeläggningen som plåtens galvanisering (zink blandat med aluminium) inte kunde övermålas med annat än moderna rostskyddsfärger, utan att riskera en s.k. förtvålning som kan bryta ned färgen.

Utförande entreprenör påpekade ytterligare skäl till att frångå det ursprungliga färgförslaget, som längre torktider, fler resor och arbetsmoment etc. Dessa var alltså i huvudsak ekonomiska faktorer.

Som antikvarisk medverkande höll jag med om att det ursprungliga förslaget med stor sannolikhet inte skulle leda till varken en säker uppfattning om färgsystemens hållbarhet över längre tid, och inte heller kunde motiveras fullt tillfredsställande ur antikvarisk synvinkel. Därför hänskjöt jag vidare frågan till Länsstyrelsen, som efter flera turer gav församlingen sitt bifall.

Valet av färgsystem föll till slut på Isoguard Pansar, som är ett väl beprövat färgsystem på inte minst plåttak och järnkonstruktioner, t.ex. brobalkar och dylikt. Isoguard används ofta på både kyrktak, kyrkspiror och ankarslutar, varför det bedömdes som ett säkert och ur antikvarisk synvinkel tillförlitligt alternativ till de ursprungliga färgförslagen.

Genomförda åtgärder

Takplåten högtryckstvättades med anpassat tryck 4-500 bar och varmvatten, för att få bort så mycket som möjligt av kvarvarande plastisol. Helt intakt plastisol fick sitta kvar. Därefter tvättning med plåttvättmedel Pansari Pesu eller grovrent. Rostfläckar stålborstades samt oljades med grundolja Isotrol Klarlack grund. Till grundmålning (1 skikt)

Bild 15. Golvet behandlades med vattenglas. En ny trälucka till kistgraven i golvet tillverkades. SLM D2021-0442.

Bild 15. Rostskyddsmålad tvärpost på ett av fönstren. SLM D2021-0443.

Bild 16. De gamla väggarmaturerna reparerades och återanvändes. SLM D2021-0444.

Bild 16. Den nya tillgänglighetsrampen av granit. SLM D2021-0445.

användes Isobett vidhäftningsgrundfärg (40 my). Till täckmålning (2 skikt) användes Isoguard Pansar (100 my). Sista täckfärg med penselslätad yta.

Plåt på strävpelare och solbänkar penselmålades.

Golv och kistgrav

Befintligt cementgolv behandlades med vattenglas till en slät och tålig yta.

Cementbruket som täckte över kistgraven bilades bort med maskin. Luckans sarg förstärktes med en stålram.

Luckan i golvet nytillverkades av kraftiga brädor av gran som betsades försiktigt till en svagt gråbrun kulör. Vid luckans hörn skruvades infällbara lyftkrokar i rostfritt stål.

Utvändig ramp

Ny tillgänglighetsramp av granit byggdes ovanpå den gamla stentrappan, enligt gällande projektbeskrivning.

Antikvariska iakttagelser

Vid målningen av innertaket noterades att den nya kulören var marginellt mörkare än den ursprungliga färgen.

Under den vita fasadputsen på strävpelarna noterades vid startmötet en varm gulröd kulör, som tyvärr aldrig dokumenterades med färgkod (se bild 17). Pigmentet antas vara järnoxid. Färgen finns sannolikt kvar under den nya putsen, och kan därför dokumenteras mer noggrant i samband med nästa fasadrenovering.

Antikvarisk bedömning av utförda arbeten

Arbetena har utförts i enlighet med för beslutet gällande projektbeskrivning, med undantag för yttertaket som ströks med ett annat färgsystem än vad som gällde i beslutet. Detta stämde dock av med Länsstyrelsen innan, som godkände avvikelser.

Renoveringen av gravkapellet har bidragit till att framför allt interiören har återgått till ett mer ursprungligt utseende, vilket är mycket positivt ur kulturmiljösynpunkt. En effekt av detta är att gravkapellets och kyrkans interiörer nu samspelar på ett tydligare sätt. De exteriöra delarna av renoveringen har uteslutande inneburit underhållsåtgärder. Eftersom fasaderna och taket tidigare var mycket slitna har renoveringen bidragit till ett lyft för hela kyrkomiljön.

Vissa delar av arbetet har gjorts med moderna metoder och material. Hit räknas främst alkydoljefärgen på taket och vattenglasbehandlingen av golvet. Detta frångår från sedvanlig antikvarisk praxis bedöms dock ge en marginell påverkan på byggnadens kulturhistoriska värden men i gengäld bidra till att göra det mer användarvänligt, vilket ger fler möjlighet att uppleva kapellets kulturhistoriska värden.

Bild 17. Undre färgskikt på en av strävpelarna. SLM D2021-0504.

Bild 18. Interiör efter avslutad renovering. Det vita kistförvaringskåpet avses att målas in i samma kulör som innerväggarnas fasader. SLM D2021-0446.

Bild 19. Interiör efter avslutad renovering. SLM D2021-0447.

Bild 20. Gravkapellet efter avslutad renovering. SLM D2021-0427.

Projektrelaterad information

Beställare: Björkviks församling, Strängnäs stift

Projektledare: Conny Andersson, CA Byggkontroll, Katrineholm

Länsstyrelsens beslut. Dnr 433-613-2017.

Ärendehandläggare på Länsstyrelsen: Ebba Gillbrand, Länsstyrelsen Södermanlands län

Antikvarisk medverkande: Anton Blomgren, Sörmlands museum

Medverkande entreprenörer

Björssons måleri, Katrineholm

Fasadteknik AB, Nyköping

Sofielundarna i Bettna AB, Bettna

Använda material

Luftkalkbruk Weber CAL 142

Rostskyddsfärg till fönsterjärn - Isotrol

Täckfärg till fönsterjärn - linoljefärg, bensvart

Isobett vidhäftningsgrund

Isoguard Pansar, oljealkydfärg

Linoljefärg - Ottosson

Kulör på insidan av entrédörrar - NCS S0502-Y

Kulör på insidan av entrédörrar - Bränd umbra, NCS S7010-Y70R

Kulör innertak - Bränd umbra, NCS S1010-Y40R

Kulör takstolar - Bränd umbra, NCS S4020-Y30R

Kulör övre väggfält - Bränd umbra 100:3

Kulör mittbård - Bränd umbra 100:9

Kulör nedre väggfält - Bränd umbra 100:4

Kulör, fasadsockeln - NCS S 3502-Y

Till lagning av fina sprickor på fasaden användes Saint Astier hydrauliskt kalkbruk NHL 2 0-1 mm.

Till lagning av större sprickor på fasaden användes Saint Astier hydrauliskt kalkbruk NHL 3,5 0-4 mm.

Till lagning av sockeln användes Weber A-bruk.

Till ny ytputs på sockeln användes Saint Astier hydrauliskt kalkbruk NHL 2 0-1 mm

Granitsten

Singel (krossmaterial)

Stenmjöl

Källförteckning

Tryckta källor och litteratur

Schnell, Ivar (1963). Björkviks socken. Nyköping: Södermanlands hembygdsförbund

Wockatz, Eva (2006). Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av Björkviks kyrka. Sörmlands museum, Nyköping (PDF).

Sörmlands museums topografiska arkiv

Muntliga källor

Johansson, Leif. Renovator AB. Telefonsamtal i juli 2019.

Arja Källbom, antikvarie och metallurg, Station Ormaryd AB, Ormaryd. Telefonsamtal i juli 2019.

